

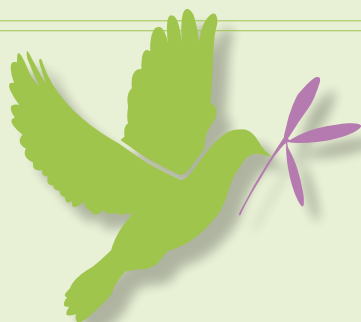
Vredesspiraal

Kwartaalmagazine van de vereniging Kerk en Vrede

Met onder meer in dit nummer:

- Waarom we ons moeten verzetten tegen oorlogstaal
- Frits Kuiper: bevrijdingstheoloog en visionair
- Bonhoeffers radicale ommekeer

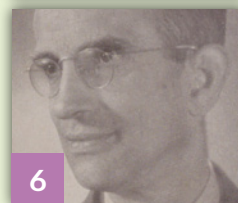

In dit nummer

- 3 Margreet Hoeterp**
Verzet tegen oorlogstaal
- 4 Benjamin Baars**
Normalisering wapenhandel
ondermijnt democratie
- 6 Pieter Post**
Frits Kuiper: bevrijdingstheoloog
en visionair
- 8 Harry Pals**
Bonhoeffers radicale ommekeer
- 10 Klaas Spronk en Pieter Vos**
Leren over vredesvraagstukken
aan de PThU
- 12 Bram Grandia**
Het geweldloze verzet van de
binnenschippers
- 14 Benjamin Baars**
Een 'groene' strijdmacht bestaat niet
- 16 Yosé Höhne-Sparborth**
Geeft stilte ruimte aan hernieuwd
herdenken?

- 18 Rob van Essen**
Het oude abnormaal
- 19 Margreet Hoeterp**
Talen naar vrede: De bijenhouder
van Aleppo
- 20 Paul van Tongeren**
Verzetstrijdster Jacoba van Tongeren:
Vredeswerker in oorlogstijd
- 22 Vredesnieuws**
- 23 Agenda**
- 24 Etty Hillesum**
God opgraven

Elk kwartaal het laatste
vredesnieuws? Meld u
aan als lid of neem een
abonnement, zie colofon.

Colofon

Vredesspiraal is het kwartaalblad van Kerk en Vrede, de landelijke vereniging van mensen die binnen en buiten de kerken actief zijn voor ontwapening en geweldloosheid. De naam 'Vredesspiraal' is mede in het kader van een 'war on terror', met een (nog steeds) voortgaande geweldsspiraal, als tegenhanger gekozen om de weg de andere kant op te wijzen. Het alom heersende geloof in geweld - ook binnen de kerken nog niet overwonnen - moet weerlegd en ontzenuwd worden.

Redactie

Mark Akkerman, Henk Blom, Héleen Broekema, Rob van Essen, Leen van den Herik, Margreet Hoeterp (hoofredacteur).

Kerk en Vrede

Kerk en Vrede is een landelijke vereniging van mensen die binnen en buiten de kerken actief zijn voor ontwapening en geweldloosheid.

Abonnement

Als u het werk van Kerk en Vrede onderschrijft en wilt steunen, meldt u dan aan als lid of donateur. Leden betalen tenminste € 40,- per jaar, inclusief een abonnement op *Vredesspiraal* en een aantal keren per jaar een ledenbrief.

Een abonnement zonder lidmaatschap kost € 15,- per jaar. Losse nummers € 3,- excl. porto.

Adres

Kerk en Vrede, t.a.v. Vredesspiraal
Postbus 1528, 3500 BM Utrecht
tel. 030-2316666
secretariaat@kerkenvrede.nl
www.kerkenvrede.nl
IBAN: NL15 ASNB 0904 9553 11

Redactie:

hoeterpg@gmail.com
facebook.com/kerkenvrede
twitter.com/kerkenvrede

Illustraties

Tenzij anders vermeld:
©Kerk en Vrede
Omslag: Len Munnik

Opmaak Circade, Zwolle

Druk Slimdruk, Leeuwarden

Verzet tegen oorlogstaal

Margreet Hogeterp

In het jaar dat we 75 jaar bevrijding vieren, zijn we opnieuw in oorlog. Tenminste als we de media mogen geloven die bol staan van de oorlogsretoriek als het gaat om het corona virus. Deze beeldspraak is niet alleen onjuist, maar ook gevaarlijk.

Kranten schrijven over mensen 'in de frontlinie' en Ruttes 'oorlogskabinet', we klappen vanuit onze ramen voor 'onze helden' en NPO zendt het programma *Frontberichten* uit. Het dagelijks leven is plots doordrenkt van oorlogstaal.

Metaforen zijn veel meer dan poëtische stijlfiguren, ze spelen een fundamentele rol in hoe wij onszelf en de wereld om ons heen waarnemen en ervaren. Op die manier kan beeldspraak doorsijpelen naar de realiteit.

Urgentie

Zo is oorlogstaal bijvoorbeeld doordrongen van urgentie. Er moet niet alleen gehandeld worden, er moet vooral nu gehandeld worden. In tijden van oorlog sneuvelt kritische reflectie als eerste. Want reflectie kost tijd. In tijden van oorlog is alles geoorloofd. Het doel heiligt alle middelen. Zelfs wanneer onduidelijk is wat het doel precies is.

Door al die oorlogstaal worden we braaf en bang, we durven niet na te denken over de maatregelen die ons opgelegd worden, laat staan dat we zouden protesteren.

Vijandsbeelden

De vermeende staat van oorlog leidt ook tot onderling wantrouwen. Wanneer het virus onze vijand is, wordt iedere medemens een potentiële vijand. Mensen op straat, onze burens, zelfs onze eigen partners, allen worden ze een potentiële bedreiging voor de gezondheid. Ze moeten op een afstand gehouden worden in ruil voor een gevoel van controle. Alarmnummer 112 werd al platgebeld door 'coronaverklikkers'. De impliciete boodschap: je heult met de vijand als je met meer dan twee mensen staat te praten. Want hoewel 'de vijand' onzichtbaar is, creëert de oorlogsretoriek in *no time* concrete vijandsbeelden. Zodra grenzen sluiten en er beslissingen moeten worden genomen over welke levens wel en niet te redden, steekt angst voor 'de ander' zijn lelijke kop op.

Hetzelfde ecosysteem

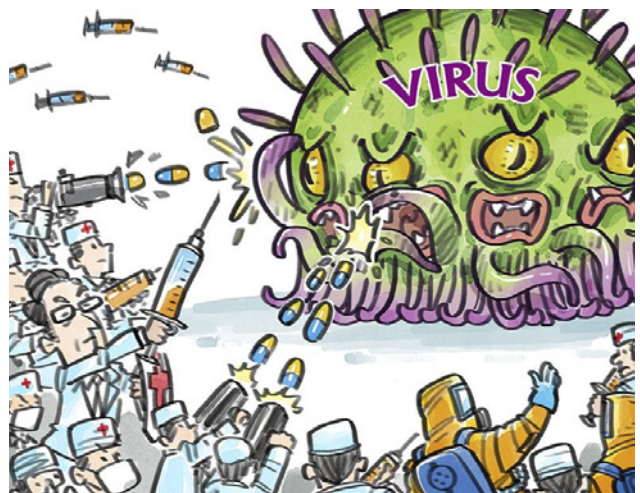
De oorlogsmetaforen kloppen niet. Er zijn geen twee kampen. Virussen, mensen, en alle andere organismen om ons heen maken deel uit van hetzelfde ecosysteem.

Bovendien, als we in oorlog zijn met corona, zijn we in oorlog met onszelf en ons eigen gedrag. Verstedelijking, klimaatverandering, de vleesindustrie en reisbewegingen zijn allemaal van grote invloed op de verspreiding van ziektekiemen.

Jezus' taal

We hebben met betrekking tot het corona virus daarom andere beeldspraak nodig. De Bijbel biedt daarvoor inspiratie. Geen oorlogsretoriek, maar de taal van bewogenheid, empathie, solidariteit; het zijn de kernwoorden in het verhaal van de Messias. Verderop in dit nummer vindt u een artikel over de theoloog en verzetsstrijder Dietrich Bonhoeffer. Als kerk van de toekomst ziet hij een gemeenschap, die zich engageert in de aardse geschiedenis terwille van de vrede en de gerechtigheid. Hij schrijft: "Wij kunnen niet zeggen, wanneer het zal gebeuren, maar de dag zal komen dat weer mensen worden geroepen om het woord van God zo te zeggen, dat de wereld daardoor verandert en nieuw wordt. Het zal een nieuwe taal zijn, misschien volstrekt niet-religieus, maar bevrijdend en verlossend zoals de taal van Jezus."

Laten we ons geweldloos verzetten, niet tegen een vermeende oorlog, maar wel tegen taal die ons vijanden van elkaar maakt in plaats van mensen die zich inzetten voor een rechtvaardige samenleving voor iedereen.

Normalisering wapenhandel ondermijnt democratie

Benjamin Baars, docent geschiedenis bij het Vathorst College in Amersfoort

Als jongere was ik gefascineerd door oorlog en militairen. Ik vond het spannend, heldhaftig en had het beeld dat (onze) militairen in de wereld hun best deden voor vrede en veiligheid. Ik keek Tweede Wereldoorlog films met mijn vader, speelde 'oorlogje' met mijn vrienden op straat, kreeg een pilotenpet van mijn oom en speelde oneindig veel schietspelletjes op mijn consoles. Het normaliseren van de krijgsmacht, wapenindustrie en geweld als oplossing gebeurt op veel manieren. Het is belangrijk dat we ons hier bewuster van worden.

Tijdens het maandelijks overleg met mijn geschiedenissectie kwam één van de geschiedenisdocenten met het voorstel om – in het kader van het thema de Tweede Wereldoorlog – een veteraan uit te nodigen om te vertellen over zijn/haar ervaringen. De veteraan werd ons aangeboden in het kader van de Invictus Games, een internationaal sportevenement voor militairen en veteranen die psychisch of lichamelijk gewond zijn geraakt in het leger. De sectie was enthousiast en voor ik er goed en wel over na had gedacht zouden drie van mijn klassen een les krijgen van een veteraan die had gediend in Afghanistan.

Vertekend beeld

Aansluitend op het bezoek van de veteraan konden mijn leerlingen naar de Invictus Games dat gesponsord wordt door Lockheed Martin. Op de website van het Amerikaanse bedrijf staat het volgende: 'Als maatschappelijk verantwoorde onderneming spelen we ook een actieve rol in het helpen versterken van de kwaliteit van het leven in ons land en de gemeenschappen waar we wonen en werken.' Lockheed investeert wereldwijd

meer dan 26 miljoen dollar in non-profitorganisaties, met de nadruk op bèta/technisch onderwijs en militaire/veteranenzaken. De Invictus Games zijn een initiatief van de Britse prins Harry en dit sportieve evenement is bedoeld als een eerbetoon aan de offers die onze veteranen en die uit andere landen hebben gebracht.

Er lijkt in Nederland een tendens te zijn om op school, maar ook tijdens veteranendagen, bevrijdingsfestivals en bij herdenkingen de Tweede Wereldoorlog zonder meer te koppelen aan veteranen en hun 'vredesmissies'. Dat schetst een vertekend beeld van de Westerse militaire inspanningen.

Agressief 'Veiligheidsbeleid'

Lockheed Martin is het grootste defensieconcern ter wereld met een omzet van zo'n 60 miljard dollar, waarvan zo'n 4 miljard aan export naar autoritaire regimes in het Midden-Oosten. Lockheed levert onder andere aan Saudi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten, beide betrokken in de Jemenoorlog. In augustus 2018 werd bekend dat gevechtsvliegtuigen van een Saoedische

coalitie een schoolbus bombardeerden bij een markt in de Noord-Jemenitische stad Dahyan, waarbij 54 mensen, waaronder 44 kinderen, om het leven kwamen. Na het verhoor van meer dan een dozijn getuigen en overlevenden noemde Human Rights Watch de aanval een "schijnbare oorlogsmisdaad" omdat "er op dat moment geen duidelijk militair doelwit op de markt was". De Saudi's gebruikten een lasergeleide bom van 500 pond, gemaakt door Lockheed. Lockheed ondermijnt de Amerikaanse en Europese democratieën voortdurend door te lobbyen voor subsidies, aanbevelingen, gunstige exportregels en een agressief 'veiligheidsbeleid', iets wat teruggaat tot de corruptie-affaire met Prins Bernhard in de jaren zeventig.

Wijzen op hypocrisie

Lockheed is samen met onder andere het Veteranen Instituut, Fonds Gehandicaptensport en het Vfonds (investeert in vrede) partner van de Invictus Games. Het is ronduit stuitend dat een bedrijf dat verdient aan oorlog en vluchtelingen en hier actief voor lobbyt, goede sier maakt met het sponsoren van een evenement dat veteranen wil eren. Als we onze veteranen en oorlogsslachtoffers over de hele wereld willen eren, kunnen we beter stoppen met wapenexporten en het faciliteren van de oorlog in Jemen. De Invictus Games van 2020 zijn uitgesteld vanwege corona, maar lijken volgend jaar weer in Nederland georganiseerd te worden. Een actie

Het is ronduit stuitend dat een bedrijf dat verdient aan oorlog goede sier maakt met het sponsoren van een evenement dat veteranen wil eren

Eigenbelang

Het is belangrijk om ons ervan bewust te worden hoe militarisme en oorlog ons wordt voorgespiegeld. Westerse inzet van militairen wordt in het onderwijs en de media vaak gepresenteerd in het kader van 'vrede en veiligheid', terwijl eigenbelang vaak ook een rol speelt bij dit soort ondernemingen. Dat zou meer aandacht mogen krijgen in de discussies. De wapenindustrie wordt ook genormaliseerd door allerlei samenwerkingsverbanden. Je hoeft geen overtuigd pacifist te zijn om de hypocrisie te zien van een wapenbedrijf dat een sportwedstrijd voor invalide geworden veteranen of het Rode Kruis sponsort. Wapenbedrijven promoten actief een gemilitariseerd buitenlands beleid en de inzet van militaire middelen tegen vluchtelingen.

Bewustwording helpt

Dat bewustwording en het uitspreken tegen het normaliseren van dit soort bedrijven helpt bleek uit de inspanningen van Stop the War on Migrants. Na acties en het aanschrijven van de Schouwburg in Hengelo werd de samenwerking met hoofdsponsor wapenbedrijf Thales niet verlengd. Een ander inspirerend voorbeeld komt uit het Verenigd Koninkrijk. Verschillende kunstenaars trokken hun werk terug nadat bekend werd dat het Italiaanse wapenbedrijf Leonardo de expositie van het Design Museum in London sponsorde. In een brief riepen de kunstenaars op fondsen te weigeren van de wapen- en de fossiele brandstofindustrie.

Het veteranenbezoek ging uiteindelijk niet door vanwege de coronacrisis. Ik ga me inzetten om Westerse oorlogsinspanningen in het verleden en heden met een kritische blik te blijven bespreken in de klas.

tegen Lockheed zou het publiek kunnen wijzen op de hypocrisie.

Imago oppoetsen

Een ander bedrijf dat goede sier wil maken met liefdadigheid is het pan-Europese bedrijf Airbus, dat wegens belastingvoordelen gevestigd is in Nederland. Airbus lanceerde in 2008 de Airbus Foundation, om humanitaire activiteiten te faciliteren in een netwerk van werknemers en partners. Dit alles lijkt vooral bedoeld om het imago van het bedrijf op te poetsen en zijn medewerkers een goed gevoel over zichzelf te geven. Sinds 2011 werkt de stichting samen met de Internationale Federatie van het Rode Kruis. Regelmatig worden er persberichten gepubliceerd om nieuwe gezamenlijke projecten aan te kondigen en de Airbus Foundation wordt in jaarrapporten aangedragen als een voorbeeld van goede samenwerking. Het samenwerkingsverband draait vooral rond het transport van voedsel, medicatie en andere hulpmiddelen naar humanitaire rampgebieden. Dat lijken allemaal op zich allemaal mooie daden, maar Airbus is één van de grootste wapenproducenten

ter wereld. Het bedrijf is verantwoordelijk voor zowel het leveren van wapens aan dictaturen en landen in oorlog als voor het militariseren van de Europese grenzen. Airbus verdient daarbij niet alleen grof geld aan de ellende van vluchtelingen, het lobbyt ook actief voor een beleid dat dit mogelijk maakt.

Deze samenwerking tussen Airbus en het Rode Kruis botst nadrukkelijk met de visie van het Rode Kruis op het huidige migratiebeleid. Het Europese Rode Kruis toont zich in het bijzonder bezorgd over het grens-externaliseringsbeleid van de EU, waarbij landen buiten Europa veel geld en middelen krijgen om migratie al daar te stoppen. Zo keerde het zich tegen de migratiedeal met Turkije. Kritische zelfreflectie zou het Rode Kruis niet misstaan wat betreft de samenwerking met de Airbus Foundation. Een organisatie die zichzelf tot doel stelt om menselijk leed te verlichten en vrede te bevorderen kan niet samenwerken met een bedrijf dat juist veroorzaker is van menselijk leed en oorlog.

Frits Kuiper: bevrijdings- theoloog en visionair

*Dr. Pieter Post, doopsgezind predikant
en oud-docent aan het Doopsgezind Seminarium
aan de Vrije Universiteit te Amsterdam*

De doopsgezinde predikant Frits Kuiper (1898-1974) was een denker en een doener. Iemand die het onvolprezen doopsgezinde gezegde 'daden gaan woorden te boven' veel te eenzijdig zou hebben gevonden, wanneer dat niet in het Bijbelse woord was gefundeerd. Dat Bijbelse woord ging hem, geïnspireerd door zijn leermeester de Zwitserse theoloog Karl Barth, zeer ter harte. Hij zag het als enige en laatste redmiddel.

In het voorwoord van de prekenbundel die Kuiper ter gelegenheid van zijn koperen ambtsjubileum in de doopsgezinde gemeente Alkmaar in 1944 schreef, geeft hij aan dat het gaat het om de tijden te onderkennen (Lucas 12:56). Voor Kuiper gold dat de bijbel in de geschiedenis 'geschiedt'. Als breed georiënteerd theoloog, richtte hij zich daarom op de bevrijding van een wereld in lichterlaaie. Hoe zag hij dat en wat deed hij eraan?

Vanwege de viering van 75 jaar Bevrijding, bespreek ik drie korte vragen. Wat waren voor Kuiper de grenzen van de christelijke vrijheid? Wat was zijn positie ten opzichte van de NSB? En waarom werkte hij samen met H.M. van Randwijk, de verzetsman van *Vrij Nederland* (VN)?

Ware vrijheid

Christus was voor Kuiper de representant van de ware vrijheid. Hij was wel in de wereld, maar stond daar tegelijk tegenover. En die positie had consequenties voor de gelovige in zijn relatie met andersgelovigen en ongelovigen, maar ook voor de natiestaat. Hij schreef dit in 1938 voor een landelijke dag van doopsgezinden. Het antisemitisme dat toen opkwam, betekende voor de christen dat hij nooit antisemitisch kon zijn, want hij had zich met de Jood Jezus verbonden. Speciaal gold dit voor de doopsgezinden, met hun eigen vervolgingsgeschiedenis. Wanneer een christen Joden zouden vervolgen, leverde hij zich uit aan de haat van de wereld, en streed hij tegen de eindoverwinning op de machten die zich in Jezus hadden geopenbaard. Christenen leverden dan ook niet een militaire strijd, maar een

strijd in hope. Dat was een 'protesteren tegen de ónmenselijkheid van de verschillende hedendaagse dictaturen'. Christenen, en pacifistische doopsgezinden in het bijzonder, moesten zich ervan bewust zijn dat de natiestaat niet het hoogste doel op aarde was. Zij moesten zich überhaupt geen illusies maken over regeringsstelsels, want de wereld bleef de wereld, en echte gerechtigheid was uit God. Christelijke vrijheid zou blijken als een christen vastberaaden 'nee' durfde te zeggen tegen de natiestaat, ook als dat het offer van zijn leven betekende.

Verschillende visies

Zich geen illusies maken over andere regeringsstelsels? Kuiper was lid van de SDAP en had een zwak voor het ideologische bolsjewisme. Tegen dat rode gevaar verzette zijn doopsgezinde collega Cornelis Bonne Hylkema (1870-1948) zich als partij-ideoloog van de NSB.

Studie naar hun ideale maatschappijbeeld, toont aan dat ze verschillende visies hadden op kerk en staat, het doperdom, de weerloosheid en de gemeente.

Hylkema legitimeerde het leidersbeginsel op grond van een *top-down* scheppingsordening. Binnen dat kader kon de kerk in vrijheid verkondigen, maar daar zaten wel grenzen aan. Zij moest zich volgens Hylkema onthouden van een moreel oordeel tegen de fascistische heilstaat.

Het blad *Kerk en Vrede*, waar Kuiper aan meewerkte, sprak zich uit tegen vaderlandsliefde. Volgens Hylkema zou dat burgers tegen elkaar opzetten. De naam *Kerk en Burgeroorlog* was daarom passender naar zijn mening.

Verzet tegen onrecht

Kuiper daarentegen bleef vrijmoedig preken, ook al zaten er NSB'ers onder zijn gehoor. De kerk was volgens hem in Christus onafhankelijk, en derhalve het tegenover van staat en maatschappij.

Geloof en werk vormden voor zowel Hylkema als Kuiper een eenheid. Maar Hylkema paste dat toe op wat de fascist beweegt aan liefde voor de heilstaat en de algemeen leider. Voor Kuiper betekende geloof verzet tegen onrecht. Bijbelse gerechtigheid kreeg in het socialisme een gezicht. Daarom had de christen de vrijheid om 'nee' tegen de militaire

Voor Kuiper betekende geloof verzet tegen onrecht

dienst te zeggen. Voor de niet-pacifistische Hylkema gold dat dienstweigeren een slecht begrepen christendom was. Toch deelden de beide predikanten de opvatting dat de gemeente na de oorlog de 'foute' broeders en zusters zou moeten opnemen. Voor Hylkema eindigde dat in een teleurstelling. Daags na zijn vrijlating uit het interneringskamp bezocht hij de kerkdienst in *De Vermaning* van Haarlem, maar daar was hij niet meer welkom. Kuiper nam afscheid van de gemeente, en ging via VN werken aan een nieuwe maatschappij.

Vrij Nederland

Al tijdens de bezetting was er contact tussen Kuiper en verzetsman Van Randwijk via de illegale krant *De Vrije Alkmaarder*, waaraan Kuiper leiding gaf. In deze krant was het *Roze Bulletin*, *Het Parool*, *VN*, *Je Maintiendrai* en *De Waarheid* opgegaan. Van Randwijk en Kuiper waren overtuigd van een nieuwe wereld waar de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie en de (half-)koloniale gebieden een grote rol in zouden spelen. Op uitnodiging van het stichtingsbestuur van VN werd Kuiper studie- en vormingsleider, en dat pakte hij groots aan (1945-1947). Hij legde contacten met maatschappelijke organisaties, bladen en instituties, inclusief parlementsleden, tot en met het Koninklijk Paleis. Tegelijk bekommerde hij zich over ongeschoolde jongeren uit arbeidersgezinnen.

Alle lagen van de samenleving waren belangrijk voor de opbouw van een nieuwe natie op grond van een nieuw geestverwantschap van christendom en humanisme. Toen bleek dat er een regering van herstel en vernieuwing werd gevormd, dat er voor de onafhankelijkheid van een vrij Indonesië geen maatschappelijk draagvlak was en dat het Nederlands Verbond van Vakverenigingen en de Eenheids Vakcentrale geen samenwerking wensten, viel al gauw het doek voor het ideaal van VN.

Smalle weg

Christelijke vrijheid was een smalle weg. Kuiper werd beroepen in de doopsgezinde Singelkerk van Amsterdam. Zijn verdere leven wijdde hij aan het 'geschieden' van de bijbel in de nieuwe staat Israël als een economische en sociale mogendheid van ware humaniteit en hoop voor de wereld. Frits Kuiper werkte vóór de oorlog mee aan het maandblad *Kerk en Vrede*. Als denker en doener, ontwikkelde hij zich tot een bevrijdingstheoloog *avant la lettre*, maar vooral ook als een visionair.

Bronnen

- Dr. C.B. Hylkema, *Het Nederlandsch Fascisme* (Utrecht 1934).
- Frits Kuiper, 'De grenzen van onze doopsgezinde vrijheid. Toespraak gehouden op 14 september 1938 op de Doopsgezinde Landdag te Arnhem', in: *Doopsgezind Jaarboekje 1939*, 35-52. Frits Kuiper, *Geloof het evangelie. Preken uit de jaren 1940-1944* (Alkmaar 1944).
- Ds. Frits Kuiper, *Met de gemeente de wereld in* (1914-1969). *Herinneringen van een theoloog* (Algemene Doopsgezinde Sociëteit 1969).
- Pieter Post, 'Harde confrontaties. Frits Kuiper en Cornelis Bonne Hylkema over het nationaalsocialisme', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 45 (Hilversum 2019), 271-289.
- Pieter Post, 'Gedreven door een nieuwe wereld. Frits Kuiper, studie- en vormingsleider voor Vrij Nederland (1945-1947)', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 41, 357-359. Themanummer over doopsgezinden tijdens de Tweede Wereldoorlog (Hilversum 2015).
- Dr. Pieter Post, *Naar Messiaans Communisme. Frits Kuiper (1898-1974) dopers theoloog* (Gorinchem 2014).
- G. Hoekema & Pieter Post, *Frits Kuiper (1898-1974) Doopsgezind theoloog. Voordrachten en getuigenissen over Kuiper en een selectie van zijn brieven* (Hilversum 2016).
- Karel de Haan, *De terugkeer van de kudde. Biografie van ds. Frits Kuiper waarin opgenomen de correspondentie tussen Frits Kuiper en K.H. Miskotte* (Vught 2014).
- Frits Kuiper, *De ware vrijheid. Paulus' brief aan de Galaten als woord voor onze tijd* (Haarlem 1947).

Bonhoeffers radicale ommekeer

Gerard den Hertog, emeritus hoogleraar systematische theologie aan de Theologische Universiteit Apeldoorn en lid van het Nederlandse Bonhoeffer Werkgezelschap

Op verzoek van de theologische werkgroep van Kerk en Vrede schreef Gerard den Hertog, emiritus hoogleraar theologie en lid van het Nederlandse Bonhoeffer Werkgezelschap een artikel over de brief van Dietrich Bonhoeffer aan Mahatma Gandhi uit 1934. Die brief was onvindbaar, maar dook onlangs op bij werk aan het Gandhi-archief.

Het studiejaar dat Dietrich Bonhoeffer van september 1930 tot juni 1931 in Amerika doorbracht is van grote, nauwelijks te overschatten betekenis voor zijn leven en denken geweest. Als hij op de boot stapt is hij 24 jaar oud, afgestudeerd, gepro-moveerd, maar nog te jong om predikant te worden. Dankzij een beurs kan hij een jaar aan *Union Theological Seminary* in New York studeren.

Daar aangekomen is hij weliswaar geen steile nationalist, maar hij deelt wel de algemene opinie die in Duitsland heerst dat Duitsers bij de 'vrede' van Versailles onrecht is aangedaan en hij is bepaald geen pacifist. Wanneer hij in juni 1931 met de boot uit Amerika vertrekt zijn zijn gedachten in dit opzicht radicaal veranderd. Wat is er in New York gebeurd?

Bergrede

De tijd in Amerika is voor Bonhoeffer vooral belangrijk geweest vanwege ervaringen die hij opdoet. Hij sluit vriendschap met enkele medestudenten, onder wie Jean Lasserre, een Fransman, gereformeerd en overtuigd pacifist. Het lag niet voor de hand dat deze twee met elkaar zouden optrekken. Duits-

land en Frankrijk hadden in de Eerste Wereldoorlog tegenover elkaar gestaan, en Bonhoeffers broer Walter was in 1918 aan het front gesneuveld. Bonhoeffer ontmoet in Lasserre iemand die

Bonhoeffer raakt er steeds meer van overtuigd dat de kerk in het Derde Rijk zichtbaar moet worden, als plaats waar men God meer gehoorzaamt dan de mensen en bereid is daarvoor te lijden.

de Bergrede serieus neemt als leidraad voor politiek handelen, terwijl hij als lutheraan had geleerd de terreinen van kerk en staat strikt gescheiden te houden; de Bergrede was alleen gegeven om onze zondigheid te leren kennen. Lasserre leert hem de Bergrede met nieuwe ogen te lezen.

Harlem Renaissance

Bonhoeffer sluit ook vriendschap met een 'zwarte' medestudent, Frank Fisher. In de Verenigde Staten is er dan in de praktijk een vorm van raciale segregatie, met de bijbehorende discriminatie van gekleurde mensen, maar er is ook een krachtige 'zwarte' emancipatiebeweging, de *Harlem Renaissance*.

Frank Fisher neemt Bonhoeffer mee naar een gemeente die daar deel van uitmaakt: de *Abyssinian Baptist Church*. Begin negentiende eeuw was deze gemeente ontstaan omdat men weigerde in de kerk als 'witten' en 'zwarten' apart te zitten. De predikant van deze gemeente, Adam Clayton Powell Sr., legde er in zijn preken nadruk op dat liefde voor de vijand, vergeving en afzien van wraak het hart van het Evangelie vormen. Powell koesterde groot respect voor Gandhi, vanwege diens geweldloze strijd tegen de Britse koloniale machthebbers in India, ondanks het geweld dat de Engelsen gebruikten. Hoewel zelf geen christen, erkende Gandhi geïnspireerd te zijn door Jezus en met name door de Bergrede.

Bonhoeffer wordt een trouwe kerkganger in de *Abyssinian Baptist Church* en doet actief mee in allerlei kerkelijk werk. Hier komt hij dus in aanraking met Gandhi en de Bergrede in het kader van de strijd tegen de achterstelling van zwarte mensen. Hij studeert óók en verdiept zich ook in literatuur over de discriminatie van 'zwarten'. Aan het *Union Theological Seminary* volgt hij colleges van professor Harry Ward over

christelijke ethiek, waarin de problematiek van discriminatie op basis van huidskleur aan de orde komt. Uit de door Bonhoeffer zelf opgestelde lijst van door hem gelezen artikelen blijkt dat hij met name Gandhi's strijd met grote belangstelling volgt. In die tijd ontstaat al de wens om naar India te gaan.

Geweldloze weerbaarheid

Terug in Duitsland komt Bonhoeffer in een uiterste explosieve politieke situatie terecht. Sinds de beurscrisis van 1929 en de daarop gevolgde massale werkloosheid hebben de nationaal-socialisten de wind mee. De SA oefent een ware straatterror uit en de dreiging van een nieuwe oorlog neemt toe. Met een verwijzing naar Gandhi wijst Bonhoeffer er in een lezing uit 1932 op dat er een andere weg is dan die van de nazi's om nationale identiteit vorm en inhoud te geven, niet door geweld, maar door 'de gemeenschap onder het gebod te plaatsen: U zult geen leven vernietigen, lijden is te verkiezen boven een leven met geweld.'

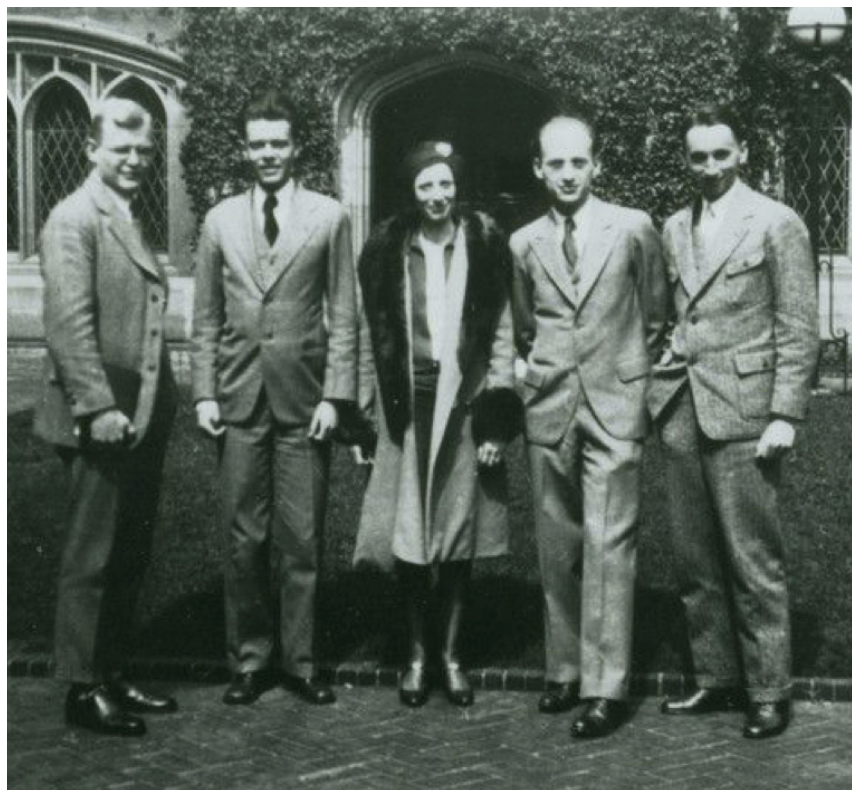
Wanneer Hitler in januari 1933 aan de macht komt, beseft Bonhoeffer, geleerd door wat hij in Amerika aan discriminatie op basis van huidskleur heeft gezien, wat de joden in Nazi-Duitsland te wachten staat. Hij zet zich ervoor in dat de protestantse kerk belijdend spreekt tegen de discriminatie van joden, en de overheidsmaatregelen die tegen het Evangelie ingaan beantwoordt met geweldloze ongehoorzaamheid.

Als de kerk najaar 1933 zover niet blijkt te zijn vertrekt Bonhoeffer naar Engeland, om predikant van de Duitse kerk in Londen te worden. Daar zet hij de strijd voort tegen de Rijkskerk, en probeert hij de oecumenische beweging zover te krijgen dat die

de Duitse kerk dwingt kleur te bekennen en dat de oecumene zelf ondubbelzinnig kiest voor hen die weigeren de kerk raciaal te 'zuiveren'.

Hij raakt er steeds meer van overtuigd dat de kerk in het Derde Rijk zichtbaar moet worden, als plaats waar men God meer gehoorzaamt dan de mensen en bereid is daarvoor te lijden. In augustus 1934 zegt hij op een oecumenische conferentie in Fanø (Denemarken): "Wie van

te gaan. Op 17 oktober 1934 schrijft hij aan Gandhi: 'Wij hebben op het moment grote theologen in Duitsland' – hij noemt dan Karl Barth –, 'maar er is niemand om ons de weg te wijzen naar een nieuw christelijk leven in compromisloze overeenstemming met de Bergrede. In dit opzicht kijk ik naar u om hulp.' Op 1 november 1934 antwoordt Gandhi dat hij welkom is om een tijdlang bij hem in zijn 'ashram' te leven. Bonhoeffer heeft dan

Dankzij een beurs kan Bonhoeffer een jaar aan 'Union Theological Seminary' in New York studeren

ons zou durven zeggen, dat hij wist wat het voor de wereld kon betekenen, wanneer een volk, in plaats van met wapens in de hand, biddend en weerloos – en juist daarom bewapend met de enige verdediging en wapens die goed genoemd kunnen worden – de vijand zou ontvangen?"

Gandhi als voorbeeld

Bonhoeffer maakt dan inmiddels concrete plannen om naar India

echter al het verzoek gekregen een *Predigerseminar* van de *Bekennende Kirche* te gaan leiden, en hij ziet dat als mogelijkheid om als christelijke gemeenschap gestalte te geven aan de zichtbare gehoorzaamheid aan Jezus Christus. Hij heeft dus niet van Gandhi kunnen 'afkijken' hoe geweldloze weerbaarheid 'werkt', maar heeft het in zijn eigen 'ashram' zelf verkend en in praktijk gebracht.

Leren over vrede aan de PThU

Klaas Spronk, hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit, Amsterdam. M.m.v. Pieter Vos, bijzonder hoogleraar Protestantse geestelijke verzorging bij de krijgsmacht aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen

Welke aandacht krijgt het vredesvraagstuk in theologische opleidingen, de predikantsopleidingen en de HBO-opleidingen voor pastoraal werk? Deze vraag bleef in mei 2017 onbeantwoord op een conferentie belegd door de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede* over hoe de kerken in deze tijd kunnen komen tot een radicaal vredesgetuigenis. Nadien werd contact gezocht met diverse docenten die betrokken zijn bij de genoemde opleiding. Naar aanleiding daarvan is besloten om in *Vredesspiraal* een bescheiden serie artikelen te starten waarin telkens door een andere docent op bovengestelde vraag wordt in gegaan. Als eerste krijgen Klaas Spronk en zijn collega Pieter Vos het woord.

In hoeverre gaat het in het onderwijs en het onderzoek van de PThU over vrede, de problemen daaromtrent en de weg naar vrede? Een eerste blik op de verschillende programma's suggereert dat het antwoord op deze vraag vrijwel negatief is. Juist dit jaar is er gewerkt aan herziening waarbij zowel het onderwijs als het onderzoek gekoppeld zijn aan overkoepelende thema's. In geen van die thema's wordt het woord vrede gebruikt. In het voorgenoemen bacheloronderwijs komt het blok 'Comparing Theologies and Philosophies of Religion' daar nog het dichtst bij, omdat als nadere focus 'lijden en geweld' wordt aangegeven. In het voorgenoemen masteronderwijs zou je wel iets mogen verwachten van het semester dat in het teken staat van 'Leidinggeven' met onder andere aandacht voor 'Real Life Problem Solving'. Het onderzoek zal zich de komende tijd toespitsen op een tweetal aandachtspunten met als fraaie

titels: 'Mediating Good Life' en 'Moving Identities'. In hoeverre vredesvraagstukken daarin expliciet aan de orde gesteld zullen worden, valt nog te bezien.

Openheid

Dit lijkt een magere opbrengst, maar dat zou best wel eens kunnen vallen. Dat heeft te maken met de filosofie achter deze programma's en met de mensen die ze uitvoeren. Bij de PThU staat de dialoog hoog in het vaandel. Er wordt nadrukkelijk naar gestreefd om de studenten, die vanuit een heel verschillende context naar Amsterdam en Groningen komen, met elkaar in gesprek te brengen. Je zou het ons eigen vredesvraagstuk kunnen noemen: hoe kunnen mensen met uiteenlopende geloofsovertuigingen leren met en van elkaar? Dat wordt versterkt door de structurele inbreng van buitenlandse studenten. In Groningen is er de internationale eenjarige verdiepingsmaster, die per jaar een

tiental buitenlandse studenten trekt. In Amsterdam is er het Bridging Gaps programma, waarin een vijftiental buitenlandse studenten drie maanden deelnemen aan het academische leven en daarbij ook cursussen met Nederlandse studenten volgen. De praktijk leert dat een dialoog op gang brengen meer betekent dan mensen met een verschillende achtergrond in één leslokaal zetten. Het vraagt veel van de opzet van de cursus en van de manier waarop docenten zelf iets laten zien van de openheid en het doorzettingsvermogen die nodig zijn voor een goede dialoog.

Geweld en religie

Docenten kunnen daarbij ook hun onderzoek betrekken. Soms ligt dat voor de hand. Dat geldt bijvoorbeeld voor het thema van geweld en religie. In de Bijbelse theologie kom je daar niet omheen. Ik (Klaas Spronk) heb bijvoorbeeld zelf veel gestudeerd op het boek *Rechters* en dat is een goed uitgangspunt om met studenten na te denken over de steeds weer gestelde vraag in hoeverre godsdienst geweld oproept en of het ook kan helpen de weg naar vrede te vinden. In haar onderzoek op het terrein van gendervraagstukken besteedt collega Heleen Zorgdrager veel aandacht aan de vraag naar de sociale acceptatie van LHBT'ers, met name transgenders in christelijke kring. In de discussies hierover in binnen- en buitenland is er nog een lange weg naar vrede te gaan. Een ander onderwerp dat in het kader van vredesvraagstukken hier aandacht verdient is het onderwijs en onderzoek betreffende de geestelijke verzorging van militairen. Juist ook

hier zijn internationale contacten zinvol, zoals duidelijk moge worden uit de samenwerking met een zusterinstelling in het Oekraïense Lviv.

Indringende ontmoetingen

In het kader van een langlopende samenwerking tussen de Ukrainian Catholic University in Lviv en de Protestantse Theologische Universiteit Amsterdam/Groningen vond van 27 tot en met 31 mei 2019 een uitwisseling plaats over geestelijke verzorging bij de krijgsmacht. Van de PThU waren hierbij dr. Theo Pleizier, prof.dr. Martin Walton en prof.dr. Pieter Vos betrokken. Ook de Tilburg School of Catholic Theology was vertegenwoordigd, in de persoon van prof.dr. Fred van Iersel. Van Nederlandse zijde namen daarnaast Kerk en Krijgsmacht deel en protestantse en katholieke geestelijke verzorgers en vertegenwoordigers van CIO-M (CIO Militair, een ondercommissie van CIO, het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken).

Er vonden indringende ontmoetingen plaats, zoals met geestelijke verzorgers die zorg verlenen aan militairen aan het front aan de grens met Rusland en met moeders van gesneuvelde militairen die zich verenigen

in lotgenotengroepen en zich inzetten voor vrede. Thema's als de relatie tussen kerk en staat, het opleiden van geestelijke verzorgers, zorg voor veteranen, vredesethiek en politieke vraagstukken zijn aan de orde gekomen.

Multireligieus

Een belangrijke overeenkomst is dat in beide landen de geestelijke verzorging multireligieus van aard is. Een groot verschil is dat Oekraïne in oorlog is met een buurland. Dat het een land in oorlog is, speelde voortdurend mee in de gesprekken, of dat nu een ontmoeting met een stedelijke organisatie voor veteranenzorg betrof of een rondleiding in de garnizoenskerk van Lviv die wordt gebruikt voor uitvaarten van militairen die in de oostelijke regio zijn gesneuveld. Het is de bedoeling dat de uitwisseling tussen beide landen zowel op academisch niveau als ook tussen geestelijke verzorgers wordt voortgezet. Mogelijke thema's zijn ethiek van oorlog en vrede, de betekenis van liturgie en rituelen en moral injury, een term die verwijst naar 'naar gevoelens van schuld, schaamte en boosheid over handelingen die in strijd zijn met diepe morele waarden'.

Morele verwonding

Aan dat laatste thema wijdde Pieter Vos op 8 oktober 2019 zijn inaugurele rede die hij uitsprak bij de aanvaarding van zijn ambt als bijzonder hoogleraar protestantse geestelijke verzorging bij de krijgsmacht, aan de PThU in Groningen. Daarin besteedde hij aandacht aan de specifieke inbreng van de geestelijke verzorging bij de zorg aan militairen die kampen met moral injury. Tevens wees hij op de maatschappelijke en politieke dimensie van moral injury. Aan gezien militairen op basis van politieke besluitvorming, ondersteund door een groot deel van de samenleving, worden uitgezonden, is de morele verwonding die militairen vervolgens opdoen niet slechts te beschouwen als hun eigen individuele probleem. Ook riep hij de kerken op tot serieuze bezinning over vraagstukken van oorlog en vrede en de legitimering van vredesmissies.

De tekst van de inaugurele rede van Pieter Vos is te downloaden op de website van PThU (www.PThU.nl), zoek in zoekvenster op 'inaugurele oratie Pieter Vos'.

Hoe kunnen mensen met uiteenlopende geloofsovertuigingen leren met en van elkaar?

Het geweldloze verzet van de binnenschippers

Bram Grandia, lid van de Theologische Werkgroep

Tijdens de Tweede Wereldoorlog smokkelde vier anonieme binnenschippers, allen leden of sympathisant van *Kerk en Vrede*, vele tientallen Joodse kinderen van Amsterdam naar Friesland om daar onder te duiken. Het is een bewonderenswaardig voorbeeld van pacifistisch verzet.

Hij belde me in 1985, veertig jaar na de bevrijding. Ik werkte als predikant in de Keizersgrachtkerk en was voorzitter van het bestuur van *Kerk en Vrede*. Hij wilde mij zijn verhaal vertellen. Daar zat hij op een middag tegenover me, een vitale tachtiger. Hij was binnenschipper geweest en was lid van *Kerk en Vrede*. In de oorlog had hij samen met drie andere binnenschippers, ook leden of sympathisant van *Kerk en Vrede* een reddingslijn voor Joodse kinderen opgezet. Hij vertelde me hoe ze vele tientallen Joodse kinderen vanuit Amsterdam naar Friesland hadden gesmokkeld. Het was wonder boven wonder altijd goed gegaan. De kinderen werden aan boord gebracht door verzetsmensen en in Friesland van boord gehaald en naar onderduikadressen gebracht. De vier beschikten over een betrouwbaar netwerk. Het was een indrukwekkend verhaal over geweldloos verzet in oorlogstijd. Hij noemde geen namen. "Heeft u dit verhaal nooit opgeschreven of eerder aan iemand verteld?"

"Nee, zei hij, we zijn na de oorlog nog één keer bij elkaar gekomen en hebben toen onze zorgvuldig bijgehouden administratie verbrand."

"Zonde", zei ik, "Uw verhaal verdient het om opgeschreven en verteld te worden".

Daar dacht hij anders over. "We hebben gedaan wat we moesten doen. We hebben nooit de publiciteit gezocht. Nu, veertig jaar na de bevrijding heb ik behoefte om het aan u te vertellen en om u te zeggen dat er ook pacifistisch geweldloos verzet was."

De kinderen werden aan boord gebracht door verzetsmensen en in Friesland van boord gehaald en naar onderduikadressen gebracht.

Ik weet helaas zijn naam niet meer. Dat zou hij wel mooi gevonden hebben. Hij hoefde geen plaats in de geschiedenisboeken. Hij wilde nog één keer zijn verhaal vertellen en dat van zijn collega's, aan een predikant (als een soort biecht van het goede). Hij wilde me deelgenoot maken als medepacifist.

Pacifistische dominee

Ik heb er 35 jaar lang niets over geschreven. Ik ging ik op zoek naar verhalen over joodse

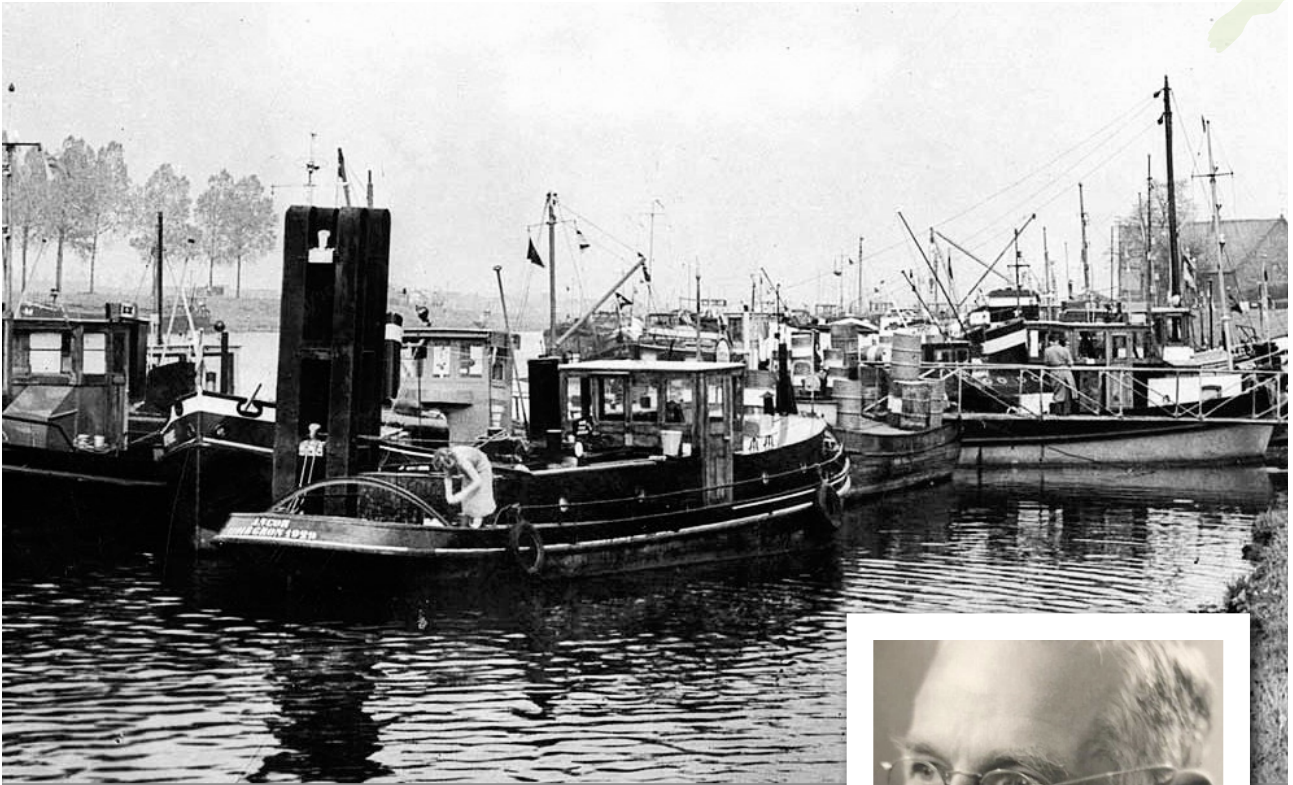
kinderen die naar Friesland gesmokkeld werden. Op die zoektocht kwam ik de naam van ds. Felix van der Wissel tegen. Deze doopsgezinde predikant in Leeuwarden was ook lid van *Kerk en Vrede*. Hij was oprichter van het Amsterdamse Studenten Groep-filiaal in Noord-Friesland. Die Amsterdamse Studenten Groep bestond uit jonge studenten onder leiding van Piet Meerburg.

Tussen 1942 en 1945 waren ze heel actief in het laten onderduiken van Joodse kinderen. Via de doopsgezinde kerk (de Verma-ning) in Leeuwarden werden zo'n honderd Joodse kinderen ondergebracht in Friese dorpen. Felix van der Wissel deed dat in samenwerking met Krijn van der Helm een van zijn gemeenteleden. Deze Krijn was een voor- aanstaand Fries verzetsman, betrokken bij de LO, de landelijk organisatie van hulp aan onderduikers en de KP, de Knokploeg van Leeuwarden.

Wie weet, dacht ik, zijn deze twee mannen, de pacifistische dominee en de man uit het gewapend verzet, de mannen waaraan de Amsterdamse binnenschippers hun Joodse kinderen toevertrouwden.

Afkeer van bezetting

Ds. Felix van der Wissel was geïnspireerd door Tolstoj en Gandhi. In zijn preken geeft Van der Wissel uiting aan zijn afkeer van de bezetting. Hij schrijft in zijn dagboeken over zijn angst om opgepakt te worden. In 1941 had hij een anonieme dreigbrief van een gemeentelid ontvangen

*Vier anonieme binnenschippers hielpen
tientallen Joodse kinderen met onderduiken*

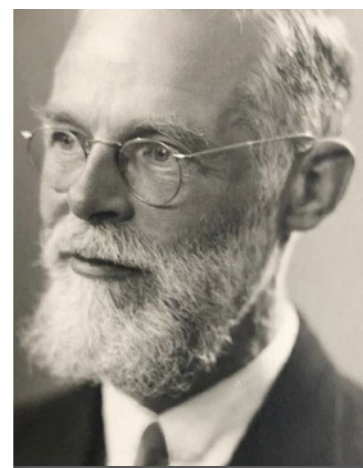
die dreigde hem aan te geven als hij doorging met zijn politieke prediking.

Op 22 augustus 1944 wordt hij gearresteerd door een NSB'er van de Landwacht. De vrouw van ds. van der Wissel geeft de landwacht bevel om achter haar man te lopen: "U loopt achter mijn man, alleen fatsoenlijke mensen lopen naast hem." De man gehoorzaamt direct. Ds. van der Wissel wordt naar een werkkamp op het Duitse Waddeneiland Borkum gebracht. Hij weigert daar om mee te werken aan het bouwen van bunkers. Zelfs de dreiging met executie brengt hem niet van zijn stuk. Hij zegt dat hij dat ook geweigerd zou hebben als de Nederlandse overheid hem had gevraagd om mee te werken aan het bouwen van bunkers. Zo dwingt de dominee respect af en wordt hij in het kamp 'Herr Pfarrer' genoemd.

Vredeskern in oorlogstijd

In april 1945 keert ds. van der Wissel terug naar Leeuwarden. Hij heeft de oorlog overleefd. Dat geldt niet voor zijn gemeentelid Krijn van der Helm. Van der Helm zorgde voor valse papieren en voor distributiebonnen. De dominee bracht ze rond. Van der Helm moest onderduiken. Op 25 augustus 1944 wordt hij in Amersfoort doodgeschoten.

De pacifist en de man van het gewapend verzet, behorend tot de Doopsgezinde kerk, hebben samen hun leven geriskeerd voor de Joodse kinderen. Dat geldt ook voor die vier anonieme binnenschippers. Zij hebben hun eigen kleine smokkelorganisatie gevormd, een Kerk en Vredeskern in oorlogstijd.

*Ds. Felix van der Wissel
hielp Joodse kinderen
onderduiken in Friesland*

De vrouw van ds. van der Wissel geeft de landwacht bevel om achter haar man te lopen:
"U loopt achter mijn man, alleen fatsoenlijke mensen lopen naast hem."

Een 'groene krijgsmacht' bestaat niet

Benjamin Baars, docent geschiedenis bij het Vathorst College in Amersfoort

De klimaatcrisis is ongekend groot. Het is dan ook niet verwonderlijk dat elke bondgenoot met open armen wordt ontvangen door klimaatactivisten. Toch is het een denkfout om de krijgsmacht als bondgenoot voor verandering te zien, zoals gebeurt in *Nu het nog kan*, het 'rebelse handboek voor hoofd en hart' van Extinction Rebellion dat binnenkort verschijnt.

In zijn bijdrage aan het handboek maakt generaal Tom Middendorp een redelijke analyse van de gevolgen die klimaatverandering met zich meebrengt, zoals bijvoorbeeld waterschaarste. Helaas blijft zijn analyse over de oorzaken en oplossingen van klimaatverandering aan de oppervlakte.

Erkennen oorzaken

Klimaatrechtvaardigheid vraagt namelijk om het erkennen van de oorzaken van de problemen, niet om het 'bestrijden' van gevolgen. Een rechtvaardige energietransitie is onmogelijk zonder het militair-industrieel-complex en het dominante veiligheidsdenken te bestrijden. Zelfs een 'groene' krijgsmacht heeft als primaire taak het beschermen van de toegang tot grondstoffen van ons onverzadigbare economische systeem. Dit kan enkel door de globale machts- en welvaartsongelijkheid in stand te houden.

Goede sier maken

In navolging van politieke en militaire experts in de VS, presenteert Middendorp zich in allerlei fora als voorvechter voor het klimaat. Op de Munich Security Conference sprak hij zich tegenover hoge politici en militairen explicieter uit over wie gaat zorgen voor de noodzakelijke verandering: "De grote techbedrijven en de militai-

re industrie gaan een drijvende kracht achter de verandering zijn." Daarmee verwoordt hij de hoop dat de enorme CO₂-uitstoot van Defensie met nieuwe uitvindingen kan worden teruggebracht. Met grote aantallen varende, vliegend en rollend zwaar materieel is de krijgsmacht immers een enorme fossiele brandstofgebruiker. Een enkele keer wordt goede sier gemaakt met pogingen om te 'vergroenen' zoals een (kortstondig) experiment met vier F-16's die vlogen op vijf procent biobrandstof. De realiteit is dat schone brandstoftechnologie voor de zware uitrusting van het leger nog minstens tien jaar op zich zal laat wachten, ondanks enorme subsidies die de militaire sector hiervoor ontvangt.

Welvaart veiligstellen

Westerse overheden, krijgsmachten en grote internationale bedrijven bereiden zich voor op een wereld waarin klimaatverandering een feit is. De gevolgen van klimaatverandering worden vooral gezien als veiligheidsrisico voor onze rijkdom. Het belangrijkste doel is onze welvaart en toegang tot energie, grondstoffen en voedsel veilig te stellen, desnoods ten koste van minder machtige delen van de wereld. De primaire taak van de krijgsmacht gaat niet zozeer over de

klimaatverandering zelf, maar meer over de aangrenzende problemen van schaarste en het veiligstellen van de doorvoerroutes. Zie bijvoorbeeld de Nederlandse Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie 2018-2022: 'Door de aantasting van de internationale rechtsorde komen ook de open en vrije internationale handelsstromen in het geding. Het veilig houden van aanvoerroutes te land, ter zee en in de lucht is een gedeeld belang van de internationale gemeenschap waarvoor het kabinet zich inzet'.

Monopolisering olie

Toeleveringszekerheid van energie is gekoppeld aan economische, maar vooral ook aan militaire belangen. Dit was een belangrijke les tijdens de Tweede Wereldoorlog. De geallieerden zouden niet hebben gewonnen als ze de Duitse toegang tot olie niet hadden kunnen afsluiten en deze voor zichzelf hadden kunnen behouden. Het werd de VS duidelijk dat toegang tot en monopolisering van olie van essentieel belang is om de supermacht van de wereld te zijn. Zo stelde Richard Nixon in 1974 op de Washington Energie Conferentie; 'Security and economic considerations are inevitably linked and energy cannot be separated from either'.

Sindsdien is het buitenlands- en defensiebeleid van de VS en andere NAVO-landen erop gericht om de zeggenschap over olie veilig te stellen. Desnoods door autoritaire regimes te steunen met wapens, staatsgrepen te

plegen en direct militair in te grijpen. Zo werd bijvoorbeeld in 1953 de democratisch gekozen Iraanse regering Mossadeq omvergeworpen met steun van de CIA en MI6 toen hij de Iraanse olie-industrie wilde nationaliseren.

Machtsstrijd

Ook andere olielanden die de westerse zeggenschap dreigen te hinderen krijgen met militair geweld te maken. De Iraakse dictator Saddam Hoessein veranderde van bondgenoot in grote vijand toen hij zich ging bemoeien met de Koeweitse olievelden. Eerdere agressieve acties van Hoessein, bijvoorbeeld het bombarderen van een Koerdisch dorp met gifgas, hadden aanzienlijk minder internationale reactie uitgelokt.

Olie is een militaire prioriteit. Niet alleen om de voortgang van productie te garanderen in een systeem dat is gebaseerd op fossiele brandstof, maar ook voor de militaire superioriteit die toegang tot grondstoffen en zeggenschap over aanvoerroutes garandeert. Tot op de dag van vandaag wordt de machtsstrijd over de Iraanse olie gevoerd met westerse militaire inzet. Het Nederlandse marineschip in de Perzische Golf – om de Iraanse aanspraken te minimaliseren spreekt Defensie liever over de Straat van Hormuz – is daarvan het meest recente voorbeeld.

Door de
klimaatproblematiek
te benaderen als
veiligheidsvraagstuk,
wordt het debat
gedepolitiseerd.

Nieuwe zakelijke kans

Middendorp ziet de krijgsmacht als 'promoter van vrede en veiligheid' en als 'onafhankelijke stem in het klimaatdebat'. Door de klimaatproblematiek te benaderen als veiligheidsvraagstuk, als oorzaak/versterker van sociale onrust, conflict en migratie, wordt het debat gedepolitiseerd. De wapenindustrie is zeer invloedrijk en geeft mede vorm aan het veiligheidsdenken. De lobby van grote wapenbedrijven ziet in de klimaatcrisis slechts een nieuwe zakelijke kans en lonkt naar subsidies. Echter, door de klimaatcrisis te framen als een veiligheidsprobleem worden de oorzaken genegeerd en wordt militarisering (van interne veiligheidsdiensten, grenzen, ontwikkelingswerk en interventies) al snel gezien als de oplossing. Daarmee blijft de mondiale ongelijkheid in stand, want het gaat met name over de veiligheid van mensen in landen die rijk en welvarend zijn, ten koste van de slachtoffers van klimaatverandering.

Klimaatrechtvaardigheid

Machtige (fossiele) industrieën hebben geen baat bij een snelle transitie naar een nieuwe economie en een nieuwe maatschappelijke inrichting. Met name in de landen waar de klimaatcrisis en uitbuiting zich het sterkst manifesteren, zie je dat activisten worden onderdrukt met (westerse) wapens, maar ook in het Westen zie je dat klimaatactivisten worden gecontroleerd en geïntimideerd.

Daarnaast zal een transitie zonder demilitarisering leiden tot een onrechtvaardige transitie. In plaats van olie komen andere grondstoffen zoals lithium en grafiet centraal te staan. Dit leidt tot nieuwe strijd om de controle over nieuwe gebieden en aanvoerroutes. Zo zie je bijvoorbeeld dat Marokkaanse boeren en nomaden moeten wijken voor gigantische zonneweiden waarvan de elektriciteit vooral naar Europa stroomt en die de lokale bevolking geen cent of kilowatt energie oplevert.

Gemeenschappelijke visie

De krijgsmacht is primair ingericht voor bescherming van een oneerlijk economisch systeem, en gebruikt daarvoor brandstofverslindende wapens zoals gevechtsvliegtuigen en marineschepen. Slachtoffers van klimaatverandering en ongelijkheid worden geframed als veiligheidsrisico. Als we een eerlijke en duurzame wereld willen, is het van cruciaal belang dat we het militair-industrieel complex bestrijden. Verschillende sociale bewegingen, waaronder de vredesbeweging en de klimaatbeweging, zouden de samenwerking vaker kunnen zoeken en elkaar kunnen versterken. De eerste stap in een te ontwikkelingen gemeenschappelijke visie is het ontmaskeren van de zogenaamde 'groene' inspanningen van het leger en de wapenindustrie.

Milieuvriendelijke handgranaten

75 jaar vrijheid

Hernieuwd herdenken

Yosé Höhne-Sparborth, projectmedewerkster

Het zou een spannende herdenking zijn geworden deze keer. Vijfenzeventig jaar bevrijding van de nazi's; vijfenzeventig jaar bevrijding van koloniale overheersing. Voor het eerst ook dat we als Nederlanders moesten/mochten/konden omgaan met een schulderkenning op het hoogste niveau: de koning zelf die excuses aanbod in Indonesië. De emoties laaiden meteen hoog op. Maar het coronavirus deed de discussies verstommen.

Kan de door corona afgedwongen stille beleving rond alle herdenken omgevormd worden tot een nieuwe kans? Is Nederland in staat, om vanwege de samenhangende vragen rond de herdenkingen, te komen tot een herziening van onze nationale beeldvorming?

Indonesië-weigeraars

Minister Ben Bot constateerde in 2005 "dat Nederland aan de verkeerde kant van de geschiedenis heeft gestaan". Verhagen vond echter in de Tweede Kamer, dat Indonesiëweigeraars niet gerehabiliteerd hoeven te worden, aangezien je deserteurs niet kan rehabiliteren. Toch waren het Indonesiëweigeraars "omdat ze niet

in Indonesië wensten te doen wat de nazi's in Nederland hadden gedaan". De meesten van hen waren CPN'ers; leden van die partij die de grote organisator van het Nederlandse verzet was.

Waren de communisten in 1945 de grote helden, in 1946 waren ze de landverraders omdat ze die oorlog in Indonesië niet steunden: niet wilden staan aan die verkeerde kant van de geschiedenis. Ze zijn nooit meer gerehabiliteerd.

Keti Koti

In 2013 was er voor de eerste keer in Nederland redelijke aandacht voor Ketikoti, de feestdag ter viering van de afschaffing van slavernij. Er kwam een nationaal monument in Amsterdam, er kwam

een nationale oecumenische viering in Amsterdam, met een schuldbelijdenis van de kerken. Sindsdien werd er weinig meer over gehoord. Op een handjevol witte gezichten, elke derde juli bij dat monument, na. Zal dat met Indonesië ook zo gaan? De koning heeft gesproken en de emoties zijn verdwenen onder een pandemie. Gaan we zodra het kan weer over tot de gewone orde van onze Nederlandse dag?

Dominante beeldvorming

In 2005 schreef ik in het eerste nummer van *Vredesspiraal*: 'Mijn vader was één van een tweeling. Mijn oom Hardi werd nazi-officier en mijn vader kwam in Dachau als gevangene. Tussen de tweeling kwam het nooit meer goed... In Nederland wordt het portret van mijn oom jaarlijks groot neergezet; om op te kunnen schieten en spugen. Voor het portret van mijn vader is geen ruimte. Hij wordt alsnog elk jaar geliquideerd'.

In maart 2018 schrijft een historicus in een recensie over mijn autobiografie in *Vredesspiraal*: 'YHS is de dochter van een Nederlandse moeder die in de oorlog trouwt met een Duitse soldaat uit het bezettingsleger'. Een slechte samenvatting van een Duits gezin, waarvan in 1934 één zoon in Dachau kwam als gevangene, zijn geestelijk gehandicapte broer vermoord in een verzegelde doods-kist werd afgeleverd bij de ouders, en zijn twintigjarige zus verplicht werd gesteriliseerd omdat ze epilepsie had. De redactie wilde geen

Feiten en weetjes

- De Russen zetten in de DDR anti-fascisten op leidinggevende posten. Ze maakten diverse publieke organen 'nazi-vrij': politieke partijen, rechterlijke macht, politie, scholen, journalisten, toneel. Anti-fascisten werden opgeleid tot docent. In de BRD bleven de nazi's in hun baan, ook rechters. Anti-fascisten kregen geen werk.
- 1 juni 1948 werd de D-Mark ingevoerd. Op 28 juni 1948 werd de DDR-Mark ingevoerd.
- In 1949 werd de NAVO opgericht. Op 6 mei 1955 werd de BRD tot de NAVO toegelaten.
- 14 mei 1955 werd het Warschaupact opgericht.

Zal er bij herdenken ruimte komen voor mensen zoals mijn vader?

correctie op deze geschiedvervalsing: je geeft geen commentaar op een boekbespreking. Men was vergeten dat ik in 2005 iets volstrekt anders over mijn vader had geschreven. Zo werkt dominante beeldvorming.

Sexy vrouwen, romantische wilden

Binnen de Raad van Kerken zochten we naar een omschrijving van dominantie. Een van de varianten: 'Dominantie is de (ongeschreven) wettelijke ruimte die een bepaalde 'culturele' (politieke of economische) groep vanzelfsprekend inneemt, met het kennelijke recht anderen te weren die die ruimte willen betreden'.

Dominantie heeft haar eigen mechanismen van automatische reproductie: zo is er de taal, die in onze verlichte tijden vooral de seksistische dominantie voortzet, hoewel de landen uit zuidelijke continenten (die onderontwikkelde inboorlingen) ervan kunnen meepraten. En zo is er de beeldvorming.

Beeldvorming die de publieke ruimte beheerst is maar moeilijk te doorbreken. Zo blijft God een witte man, Duitsers blijven moffen, zwarten blijven een aparte mensensoort, echte vrouwen sexy, Indianen romantische wilden, vluchtelingen gelukzoekers.

Maar komt Indonesië ter sprake, dan roepen journalisten, politici, BN'ers en 'gewone' Nederlanders om het hardst dat er allerlei verschillende groepen zijn die op diverse wijzen geleden hebben en dat men niet onnodig wonden mag openrijten door voor een bepaalde vorm van geweld een koning excuus te laten aanbieden. 'Daarvoor was het te complex' en: 'Je mag niet zomaar over al die emoties heen stappen'.

Toch heeft de koning gesproken. We kunnen er niet meer omheen. Politici kunnen nu, na 75 jaar, ook niet meer de veteranen gebruiken om een politieke discussie te blokkeren. Het waren politici die besloten de oorlog te voeren, het waren de soldaten die het moesten uitvoeren. Allereerst is er bij oorlog een politieke verantwoordelijkheid. Diversiteit aan trauma's bij diverse groepen rond Indonesië doet daar niets aan af.

Calvinistische inborst

Dat Nederlandse onvermogen tot nadenken over eigen handelen. Nederlanders etaleren zichzelf graag als de beste mensen van de wereld terwijl ze bezig zijn met mensenrechten preken. Hun Calvinistische inborst fluistert hen in: "Wij hebben de echte waarheid".

Stef Scagliola stelde het in haar proefschrift *Last van de oorlog*

ooit zo: 'Het komt door de afstand. Indonesië ligt ver weg, dus kan Nederland ontsnappen aan de noodzaak om over die eigen politieke positie na te denken. Duitsland kon niet ontsnappen. Duitsland leeft naast zijn burens.'

Publieke speelruimte

Zou Nederland, nu er meer plaats is voor nuance in het denken over Indonesië, publieke speelruimte krijgen om te ontdekken dat ook Duitsland diverse groepen herbergde, elk met hun eigen trauma's tot op heden? Communisten, socialisten en andere antifascisten die al in 1934 in kampen terechtkwamen; dienstplichtigen die niet wilden, maar toch maar gingen omdat het alternatief een kogel was; nazi-meelopers, want hoe kon je anders je gezin onderhouden; mensen die door bombardementen alles kwijtraakten; ontheemden, uit hun geboortestreek verdreven. In de laatste maanden van de oorlog werden nog eens tienduizenden tegenstanders 'opgespoord' en geliquideerd, evenals tienduizenden 'deserteurs'. Kindsoldaten werden in die dagen kanonnenvoer. Duitse soldaten zaten in Nederland als deserteur jaren ondergedoken; de gezinnen die hen lieten onderduiken liepen de grootste risico's. Worden ze ooit genoemd bij een herdenking?

Kan coronastilte ruimte scheppen? Zal 75 jaar bevrijding van de nazi's en 75 jaar bevrijding van kolonialisme het dominante beeld van herdenken in Nederland kunnen doorbreken? Zal er bij herdenken ruimte komen voor mensen zoals mijn vader? Zal er ruimte komen voor 'Indonesië-weigeraars'? Ruimte om de complexe verhouding BRD-DDR te begrijpen? Zolang dat alles niet kan, ligt 'verzoening' nog achter de horizon. En vrede ook.

Het oude abnormaal

Rob van Essen

De dag waarop ik deze column schrijf, was er weer een persconferentie, waarin de 'intelligente lockdown' opnieuw met enkele weken werd verlengd. Er is een lied van Huub Oosterhuis, waarin we vrolijk over 'deze wereld omgekeerd' zingen. Erover zingen is mooi, maar onze werkelijkheid is tamelijk weerbarstig.

Geen actiegroep heeft ooit Schiphol zo goed als plat gelegd of met zoveel succes voor een betere beloning van medisch personeel gepleit als de corona-crisis. Maar wat gebeurt er voor onze ogen? Gesloten scholen en bedrijven, nauwelijks verkeersdoden, de smog verdwenen, inbraken drastisch afgenomen, applaus voor mensen in zorgberoepen. En dat alles omdat de angst voor besmetting en dood ons de baas is geworden.

Kentering ten goede?

'Deze wereld omgekeerd' zien sommigen als de aankondiging van een kentering ten goede. Anderen stellen dat 'de natuur terugslaat' voor wat we haar aandoen. Zware broeders suggereren een goddelijk oordeel over... ja, over wat allemaal? Onze minister-president kondigt optimistisch een 'nieuw normaal' aan en een 'anderhalve meter samenleving'.

Niet veel veranderd

Nu komt van dat 'samen' niet zoveel terecht wanneer we met een boog om elkaar heen moeten lopen. Zonder digitale hulpmiddelen, smartphones en educatieve apps zouden we

in een communicatief luchtledig beland zijn. Wie in dit laatste een heerlijke nieuwe wereld ziet glore, vergeet dat deze technologie bijdraagt aan vervuiling en uitputting van grondstoffen. En de satellieten die al de communicatie mogelijk maken zijn ook onderdeel van een wapeningswedloop in de ruimte. Kortom, eigenlijk is er fundamenteel niet veel veranderd. Ja, we hebben collectief huisarrest gekregen en menigeen weet niet of hij/zij straks nog werk of een zaak heeft.

Gezondheid vóór economie

Tegelijk kun je stellen dat we door het virus en de draconische maatregelen pas gaan zien dat we in een 'oud abnormaal' leefden. We hielden vluchtelingen buiten, leefden anderhalve meter en meer van daklozen en psychiatrische patiënten, doekten studierichtingen op die economisch onrendabel zijn en Schiphol is een rupsje nooit-genoege.

Dan waait er een virusje deze kant op en een liberale bewindsman zegt: 'Gezondheid gaat vóór economie'. Zoiets schreef prof. Bob Goudzwaard (VU) veertig jaar geleden ook al. Toen legde zijn 'economie van het genoeg' het af tegen het 'groeidenken'. Het Conciliair Proces van de Wereldraad van kerken flopte eind vorige eeuw omdat de kerken het te druk hadden met overleven.

Vliegvakanties moeten even wachten. En samen zingen 'Eens komt de grote zomer' mag ook nog niet. Terecht, want de Bijbelse toekomstverwachting vraagt om mensen die normaal met elkaar en de wereld om kunnen gaan.

De bijenhouder van Aleppo

Margreet Hogeterp

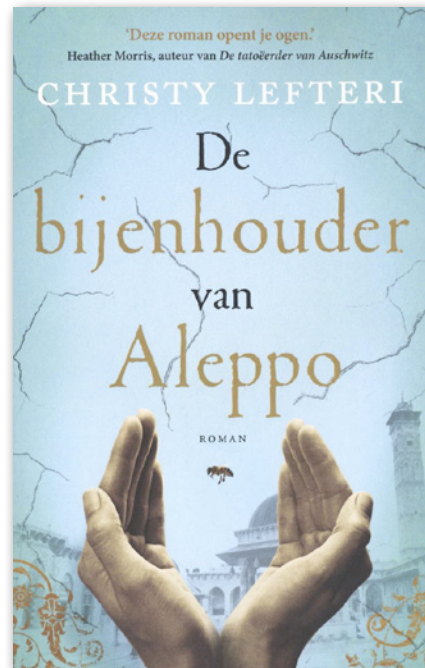
In de rubriek *Talen naar vrede* wordt elke keer een film, gedicht of literaire roman geanalyseerd. De besproken werken sluiten aan bij oorlogs- en vredethematiek.

Nuri woont in Aleppo, Syrië, samen met zijn vrouw Afra, die kunstenares is, en zijn vijfjarige zoon Sami. Met zijn neef Mustafa werkt hij als bijenhouder. Het leven is goed tot donkere wolken samenpakken. Wanneer de bijenkorven in brand zijn gestoken door de rebellen en Firas, de zoon van Mustafa, verdwijnt om pas weer in het mortuarium op te duiken, slaan Mustafa en zijn vrouw op de vlucht. Wanneer Sami ook door een rondvliegende bom om het leven komt en Afra haar gezichtsvermogen verliest, besluit het echtpaar zich eveneens door een mensensmokkelaar uit Syrië te laten smokkelen. Een gevaarlijke tocht vol ontberingen staat hen te wachten. Via Turkije en Griekenland belanden ze uiteindelijk in Engeland waar het wachten op de asielaanvraag begint. Nuri ontfermt zich tijdens de reis over een achtjarig jongetje, Mohammed genaamd, dat hij in Griekenland weer kwijt raakt en waar hij de rest van de reis naar blijft zoeken. Maar ondertussen gaat het steeds slechter met hem en weet hij steeds minder waan van werkelijkheid te onderscheiden. Ook zijn relatie met Afra, die zich steeds meer voor Nuri lijkt af te sluiten, gaat bergafwaarts. Om overeind te blijven, klampt hij zich vast aan de droom dat hij binnenkort Mustafa weer zal zien en dat zij samen weer bijen zullen houden in Engeland.

Dode vensters

In *De Bijenhouder van Aleppo* wordt veel gebruik gemaakt van beeldspraak. De eerste zin van het boek begint al meteen met een metafoor wanneer Nuri de ogen van zijn vrouw vergelijkt met 'dode vensters' waarmee ze 'niet naar buiten kan kijken en niemand anders kan erdoor naar binnen kijken'. Ook de beschrijvingen van landschappen, personen en voorwerpen lijken op schilderijen die je voor je ziet.

De mooie beschrijvingen vormen een tegenstelling met de lelijkheid van de situatie waarin de hoofdpersonen zich bevinden. Zoals de krachten van hoop en liefde een tegenstelling vormen met de krachten van oorlog, dood en vernietiging.

Naast de beeldspraak heeft de roman redelijk wat dialogen en is het taalgebruik niet moeilijk waardoor je als lezer gemakkelijk opgaat in het verhaal zonder door de taal te worden afgeleid.

Hoop leven houden

Het thema van het boek gaat over de vraag hoe je als mens de hoop levend houdt in een uitzichtsloze situatie. Nuri doet dat vooral door zich vast te klampen aan het vooruitzicht dat zijn neef Mustafa schetst, dat zij in Engeland opnieuw bijen zullen houden. Mustafa's woorden 'Waar bijen zijn, zijn bloemen, en waar bloemen zijn, zijn leven en hoop' maken dat Nuri niet opgeeft. Daarnaast houdt ook de hoop dat hij Mohammed, het jongetje dat hij onder zijn hoede genomen had maar dat hij in Griekenland is kwijtgeraakt, weer zal terug vinden hem op de been.

Hoewel het aanvankelijk lijkt alsof Nuri alle hoop verloren heeft, hervindt zij deze beetje bij beetje weer door haar schilderkunst die ze ondanks haar blindheid weer oppakt. Ze ziet letterlijk en figuurlijk weer perspectief.

Christy Lefteri, *'De bijenhouder van Aleppo'*, Uitgeverij Mozaïek, 2019

Verzetsstrijdster Jacoba van Tongeren: Vredeswerker in oorlogstijd

*Paul van Tongeren, filosoof en theoloog,
neef van Jacoba van Tongeren*

Tijdens de Tweede Wereldoorlog leidde de markante verzetsstrijdster Jacoba van Tongeren Groep 2000, een grote verzetsgroep met 140 leden. Zij was de enige vrouw binnen de top van het verzet in Amsterdam, de Raad Van Verzet (RVV). Toch is zij, net als de groep, lange tijd onopgemerkt en onbekend gebleven.

Vanaf 1941 moeten steeds meer mensen onderduiken voor de Duitsers: Joden, verzetsstrijders die door de Duitsers worden gezocht en mannen die willen voorkomen in Duitsland te worden tewerkgesteld. 'Groep 2000' legt zich tijdens de Tweede Wereldoorlog toe op hulp aan deze onderduikers. Om hen te helpen, moeten er onderduikadressen worden gevonden, valse persoonsbewijzen worden gemaakt en elke maand weer voedselbonnen worden bemachtigd voor de onderduikers. In 1944/1945, verzorgt Groep 2000 zo'n 4.500 onderduikers. Een heel groot aantal en een zware verantwoordelijkheid.

Codenaam

Met zoveel groepsleden en duizenden onderduikers, is het van het allergrootste belang een zo groot mogelijke veiligheid te betrachten. Wat uniek is, is dat Jacoba een code ontwikkelt voor haar groepsleden en voor de onderduikers. Letters worden in cijfers vertaald. Elk groepslid heeft een kort nummer en zo spreken ze elkaar aan, met dat nummer. Niemand weet de naam van de ander. Groep 2000 dankt haar naam aan de codenaam van Jacoba: 'juffrouw 2000' die ontleend is aan de eerste letter van haar achternaam. De T is de twintigste letter van het alfabet.

Oorlogstrauma

Door mijn eigen oorlogstrauma – mijn vader werd in de oorlog door de nazi's vermoord – wilde ik niets van de Tweede Wereldoorlog weten. Ik richtte me geheel op de toekomst en hoe gewelddadige conflicten, met name in burgeroorlogen, konden worden voorkomen. Daarover heb ik een grote conferentie bij de Verenigde Naties georganiseerd in 2005 en een internationaal netwerk van vredesorganisaties opgericht: het Global Partnership for

the Prevention of Armed Conflict (GPPAC). Maar net toen ik gepensioneerd was, met Kerst 2012, vroegen mijn kleinzoons Thijn en Sies aan mij: "Opa, waarom is jouw vader door de Duitsers doodgeschoten en je opa in een Duits concentratiekamp omgekomen?" Ik besloot op onderzoek te gaan. Bij NIOD, het Instituut voor Oorlogsdocumentatie, vond ik 'bij toeval' een verwijzing naar een archief in Den Haag, waar de 'Herinneringen van juffrouw J.J. van Tongeren' zouden liggen. In dat archief vond ik een stoffige map met 330 bladzijden, die Jacoba, vlak voor haar dood, vanaf haar ziekbed had geschreven.

Schuldgevoel

Ze schreef dat ze zich schuldig voelde omdat ze vond dat ze te weinig had gedaan, te weinig Joden had gered. Daarom zocht ze in 1965 steun bij omroepastor ds. Klamer. Die raadde haar aan het van zich af te schrijven. Zij schreef lange brieven aan ds. Klamer over zichzelf en over wat Groep 2000 had gedaan. Ds. Klamer begreep dat dit belangrijke informatie was en stuurde deze brieven naar een Haags archief. Daar bleef het vijftig jaar liggen. Tot het door mij gevonden werd. Marjan Schwegman, toen directeur van het NIOD stimuleerde mij om er een boek over te schrijven. Dat kwam in 2015 uit: *Jacob van Tongeren en de onbekende verzetshelden van Groep 2000 (1940-1945)*. Pas vanaf dat moment heeft zij, en haar groep, de erkenning gekregen die ze verdient.

Organisatievermogen

Jacob, geboren in Nederlands-Indië in 1903, groeit deels op in het oerwoud waar haar vader, een officier in het KNIL (Koninklijk Nederlands Indisch Leger), een brug over een ravijn aanlegt. Hij voedt zijn dochter op als een soldaat en brengt haar een groot verantwoordelijkheidsbesef, veel discipline en een sterk organisatievermogen bij. Door wat ze van hem leert kan ze haar verzetsgroep later zo strak en hiërarchisch organiseren. In 1916 komt het gezin naar Nederland. Jacoba volgt een verpleegstersopleiding en is later, als de oorlog uitbreekt, maatschappelijk werkster bij de Hervormde Kerk in Amsterdam. De vrijzinnig protestantse dominee Aris is haar grote bondgenoot. Zij ziet haar verzetswerk als 'vredeswerk in oorlogstijd'.

Niet doden

Als diepgelovige vrouw is Jacoba er zeer van doordrongen dat deelnemen aan het verzet grote ethische dilemma's met zich meebrengt. De Centrale Kerkenraad van Amsterdam steunt haar en vormt haar camouflage. Want het vergaderverbod geldt niet voor kerken. De leden van Groep 2000 komen dan ook niet samen als leden van het verzet, maar als leden van een kerk. In de wijkgebouwen van de kerk ontmoeten ze elkaar en wisselen ze onderduikadressen en distributiebonnen uit. Ook spreken ze, onder leiding van tien predikanten die zich bij de groep hebben aangesloten, over de vraag of het in oorlogssituaties geoorloofd is om te doden.

De leden van de groep zien het mogen doden als een noodleugen. Voor hen geldt het gebod: 'Gij zult niet doden'. De knokploeg van Groep 2000 heeft een zuiver defensieve taak, zoals overvallen plegen op distributiekantoren om voedselbonnen te kunnen bemachtigen. Geweldloos verzet bedrijven is het motto.

Niet opgeven

De lente van 1941 is een heel zware tijd voor Jacoba. Op dat moment werkt ze nauw samen met meerdere medewerkers van het illegale blad *Vrij Nederland*. Die worden in her voorjaar van 1941 allemaal opgepakt.

Bovendien hoort zij begin april 1941 dat haar vader, waar zij een heel sterke band mee heeft, in het concentratiekamp Sachsenhausen is omgekomen. Terwijl ze half april 1941 in de trein zit op weg naar Barendregt, om twee piloten aan een persoonsbewijs te helpen en hen naar de grens met België te brengen, schrijft ze in een persoonlijk album dat zij naast haar 'herinneringen' naliet: 'Het heeft geen zin de strijd voort te zetten. Vader is dood, al mijn jongens gevangengenomen. Wat vermag een vrouw alleen tegen zo'n overmacht?'

Het is heel stil in deze eerste trein van 4.18 uur van het Centraal Station. Ik kijk naar buiten uit het coupéraam; de zon gaat op en ik zie Holland in al zijn ongerepte schoonheid voor mij openbloeien. Holland aan zijn lot overlaten? Nooit!

Geen stereotype verzetsheld

Zowel Jacoba's bescheidenheid als het feit dat de groep niet haar naam droeg, maar opereerde onder een codenaam, zorgt ervoor dat zij en haar groep lange tijd onbekend zijn gebleven. Daarbij speelde ook mee dat de historicus Loe de Jong een definitie

van 'verzet' hanteerde die met name 'gewapend verzet' tegen de Duitsers omvatte. De Jong besteedde veel aandacht aan verzetsstrijders die spioneerden en saboteerden, terwijl Jacoba het tegenbeeld is van dit stereotype beeld van de stoere man die overvallen pleegt en de Duitsers bestrijdt, zoals de beroemde 'soldaat van Oranje'. De Jong noemt Jacoba maar een paar keer en dan ook nog deels in voetnoten. Haar werk betrof immers 'maar' hulp aan onderduikers.

Hoogstaande principes

Ook het feit dat ze een vrouw is draagt bij aan haar onbekendheid. Tijdens de oorlog heeft zij een groot conflict met de bekende verzetsstrijder en hoofdredacteur van *Vrij Nederland*, Henk van Randwijk. Volgens hem kan een vrouw geen verzetsgroep leiden, dat is mannenwerk. Maar wanneer zij na de bevrijding rapport uitbrengt aan de opperbevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten, Prins Bernhard over wat Groep 2000 tot stand heeft gebracht, spreekt deze de legendarische woorden: "Aan u zijn tien generaals verloren gegaan".

Jacoba was een gelovige, dappere, onzelfzuchtige en ongelooflijk krachtige vrouw met een groot organisatietalent die leefde vanuit hoogstaande principes die ze niet wenste te verloochenen. Laat zij ons tot een voorbeeld zijn.

Jacoba van Tongeren was een gelovige, onzelfzuchtige en krachtige vrouw met een groot organisatietalent (schilderij: Max Nauta, 1945)

Vredesnieuws

Tribunaal voor de Vrede

In april verscheen nummer 121 van *ProcesNieuws*, uitgave van *Tribunaal voor de Vrede*. Deze stichting is in 1984 is opgericht ter bevordering van onderzoek naar het vredesbeleid. Zo organiseert zij bijvoorbeeld openbare tribunaal (speciale rechtszittingen). In het bijzonder voert de stichting al meer dan vijf en twintig jaar processen tegen de staat over de onrechtmatigheid van productie, opslag en gebruik van kernwapens, alsmede het dreigen daarmee.

De recente uitgave van *ProcesNieuws* bevat 32 pagina's met alle mogelijke informatie over (kern)bewapening, waaronder: voortgang van het proces (Hoge Raad en de kernwapens), Amerikaanse kernwapens in Nederland, samenvattend verslag van de internationale bijeenkomst 'Urgent appeal for a nuclear free world' in het Vredespaleis in Den Haag, maar ook informatie inzake kernwapens vanuit de Tweede Kamer en van het Belgisch parlement. Voor meer informatie en/of abonnement op *ProcesNieuws*: www.tribunaalvoordevrede.nl.

Corona en wapenproductie

Op de site van Stop Wapenhandel staan een interessant overzicht en artikelen over de vele manieren waarop corona de wapenproductie en wapenhandel beïnvloedt. In positieve zin (zo blijken er ineens allerlei nuttige civiele producten te kunnen worden gemaakt) en in negatieve zin (toename van de surveillance mogelijkheden, een pleidooi voor hogere defensiebudgetten van de NAVO).

Voor meer informatie:
www.stopwapenhandel.org.

Historisch boekenweekgeschenk

Het boekenweekgeschenk 2020, *Leon en Julliette* door Annejet van der Zijl, kwam uit toen de coronacrisis uitbrak. Hopelijk vindt deze ingetogen, historische roman toch zijn weg naar vele lezers. De roman is historisch om diverse redenen. Ten eerste omdat het boek gebaseerd is op het waar-gebeurde verhaal van een verarmde Nederlandse man die vertrekt naar de lonkende 'Nieuwe Wereld', de Verenigde Staten. Daar ontmoet hij het slavenmeisje Julliette dat zoveel indruk op hem maakt dat het tot een huwelijk en

kinderen leidt. Het boekje geeft een goed beeld van de gruwelijke wijze waarop zuidelijke staten hun slaven behandelden en de slavernij verdedigden. Het boek is ook historisch vanwege het feit dat dit dubbelthema (slavernij/racisme en migratie) anno 2020 in Nederland tot een boekenweekgeschenk gekozen kon worden.

Mooi geschreven, met soms knipogen naar onze tijd: de Nederlandse jonge emigrant die door zijn familie als 'gelukzoeker' naar die 'Nieuwe Wereld' wordt gestuurd.

Meer welzijn, minder militairen

War Resisters International liet een verklaring uitgaan waarin wordt opgeroepen om meer te investeren in menselijk welzijn in plaats van in militaire zaken, omdat dat de veiligheid pas echt bevordert. Ook klaagt WRI de massamedia aan, die het voorstellen alsof het leger in deze tijd van corona veel te bieden heeft als het gaat om het beperken van de schade. Militairen worden ingezet voor het ontsmetten, het inkopen van materialen en het bouwen van ziekenhuizen, allemaal zaken die veel beter gedaan kunnen worden door professionals. In veel landen krijgen militairen de opdracht de openbare orde en de lock-down te bewaken, taken die juist niet behoren tot die van het leger. WRI vindt het ook verontwaardigend dat veel politici in militaire termen speken over het virus, alsof we in een oorlogssituatie verkeren, en daarmee de aanwezigheid van het leger in het openbare leven rechtvaardigen. (www.wri-irg.org).

Agenda

1 juli

Keti Koti Festival

Keti Koti betekent 'Verbroken Ketenen' in het Surinaams, en symboliseert de afschaffing van de slavernij. Het Keti Koti Festival viert jaarlijks vrijheid, gelijkheid en verbondenheid met een kleurrijke explosie van vreugde in het Oosterpark. **Plaats:** Oosterpark, Amsterdam. **Tijd:** 15.00-21.00 uur. **Info:** www.ketikotiamsterdam.nl.

1 juli

Introductiebijeenkomst Extinction Rebellion

Tijdens de introductiebijeenkomst van Extinction Rebellion wordt een korte samenvatting gegeven van de XR principes en uitgangspunten, organisatiestructuur en de verschillende werkgroepen. Ook over de strategie en actieplanning van XR Deventer. **Plaats:** Deventer, precieze locatie volgt nog. **Tijd:** 20.00-21.45 uur. **Info:** www.extinctionrebellion.nl.

11 juli

Internacia Junulara Kongreso

Een vrij grote internationale bijeenkomst (er is ruimte voor 400) van jonge esperantisten. **Plaats:** Groepsaccommodatie De Hoof, De Hoof 18, Someren (in de Peel). **Info:** www.ijk2020.tejo.org.

18 juli

De Nelson Mandela-dag

Wereldwijd oproep aan mensen om zich in te spannen voor de wereldvrede door 67 minuten van zijn of haar tijd belangeloos hulp te verlenen aan anderen. Het idee is oorspronkelijk van de

organisatie '46664', die op 18 juli 2002 tijdens haar oprichting de mensen vroeg een donatie te doen. Geen geld, maar iets van hun tijd.

15-19 juli

Living Village Festival

Groots festival voor verandingsgezinde mensen, met een uitgebreid programma met ruim 100 workshops, muziek, kunst, creativiteit, duurzaamheid, gemeenschapsvorming, (levend) bouwen, kraampjesmarkt en meer. Ook kinderprogramma.

Plaats: Brinkweb 36B, Dalfsen.

Kosten: diverse tarieven vanaf € 110,- snelle beslissers betalen minder. Kamperen in eigen tent.

Info: www.livingvillage.nl.

25 juli

Dag van Solidariteit met Antifascistische Gevangenen

Deze Dag, die in 2014 is uitgeroepen tot Dag van de solidariteit met Jock Palfreeman – een Australische man die in Bulgarije een straf van twintig jaar uitzit omdat hij twee Romanen had verdedigd tegen een aanval van fascistische voetbalvandalen, is bedoeld om de grenzen te doorbreken en een internationaal antwoord tegen het fascisme te formuleren.

30 juli

Werelddag tegen Mensenhandel

Mensenhandel is een ernstige misdaad en een ernstige schending van de mensenrechten. Op de Werelddag tegen mensenhandel tracht de Verenigde Naties het publiek bewust te maken om deze mondiale problemen aan te

pakken. Bijna elk land in de wereld wordt getroffen door mensenhandel, ongeacht of het gaat om een herkomst-, doorvoer- of bestemmingsland voor slachtoffers.

7 augustus

Transgenderrechtendag

Transgenders worden regelmatig geconfronteerd met vernederende situaties zoals bij de dokter of bij de douane omdat de geslachtsregistratie in hun officiële documenten niet overeenkomt met het geslacht waarin ze leven. De Internationale Transgenderrechtendag (Transgender International Rights and Education Day) wil bereiken dat de (mensen)rechten van transgenders worden geëerbiedigd en worden gepromoot.

9 augustus

Dag van de inheemse volkeren

Op de dag van de inheemse volkeren wordt aandacht gevraagd voor de inheemse volkeren, hun culturen en de bijdrage die ze leveren aan culturele diversiteit. Het grootste doel van deze dag is de nationale overheden stil te laten staan bij de behoeften van hun oorspronkelijke bewoners.

1-7 september

Verspillingsvrije week

De Verspillingsvrije week daagt uit om zo min mogelijk voedsel weg te gooien. Hoe meer mensen meedoen, hoe meer eten en drinken we redden. Dat is niet alleen goed voor het milieu, maar ook gunstig voor de portemonnee.

Alle activiteiten zijn onder voorbehoud i.v.m. coronamaatregelen.

God opgraven

Iedere dag heeft nu aan zichzelf genoeg. Ik zal je helpen God, dat je het niet in mij begeeft, maar ik kan van tevoren nergens voor instaan. Maar dit éne wordt me steeds duidelijker: dat jij ons niet kunt helpen, maar dat wij jou moeten helpen en door dat laatste helpen wij onszelf. En dit is het enige, wat we in deze tijd kunnen redden en ook het enige, waar het op aankomt: een stukje van jou in onszelf, God. En misschien kunnen we ook er aan meewerken jou op te graven in de geteisterde harten van anderen.

Ja, mijn God, aan de omstandigheden schijn jij niet al te veel te kunnen doen, ze horen nu eenmaal ook bij dit leven. Ik roep je er ook niet voor ter verantwoording, jij mag daar later ons voor ter verantwoording roepen. En haast met iedere hartslag wordt het me duidelijker: dat jij ons niet kunt helpen, maar dat wij jou moeten helpen en dat we de woning in ons, waar jij huist, tot het laatste toe moeten verdedigen.

Etty Hillesum

*Uit: 'Het verstoorde leven'
(Uitgeverij Balans, 2014)*